



THE DIALECTIC OF ECOLOGICAL REASON AND RESPONSIBILITY AND THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Zarina Amirovna Abduazimova

Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan

Head of the Department of Social Sciences and Humanities

Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor

Email: zar.1986@mail.ru

Toshkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: sustainable development; environmental rationality; environmental responsibility; socio-philosophical concept; environmental consciousness; environmental culture; human-nature relations; environmental safety; global environmental issues; sustainable development strategies; environmental policy; rational use of resources.

Abstract: The concept of sustainable development considers issues of environmental rationality and responsibility within the framework of measures aimed at identifying the foundations of ecology and environmental issues to underpin today's important processes. The article establishes the importance of a dialectical approach, which allows for the consideration of environmental rationality and responsibility not as independent categories, but as complementary and mutually reinforcing elements of a single system. Rationality without environmental responsibility becomes instrumental and potentially destructive, while responsibility without rationality loses its cognitive basis and becomes a declarative norm. Their unity creates a qualitatively new type of thinking and action that corresponds to the global threats and challenges of sustainable development.

Received: 23.05.26

Accepted: 24.05.26

Published: 25.05.26

BARQAROR RIVOJLANISH KONSEPSIYASIDA EKOLOGIK OQILONALIK VA MAS'ULIYAT DIALEKTIKASI

Zarina Amirovna Abduazimova

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi

Ijtimoiy va gumanitar fanlar kafedrasida boshligi

falfasa fanlari doctori (Phd) dotsent

Email: zar.1986@mail.ru

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: barqaror taraqqiyot; ekologik ratsionallik; ekologik javobgarlik; ijtimoiy-falsafiy konsepsiya; ekologik ong; ekologik madaniyat; inson–tabiat munosabatlari; ekologik xavfsizlik; global ekologik muammolar; barqaror rivojlanish strategiyalari; ekologik siyosat; resurslardan oqilona foydalanish.

Annotatsiya: Mazkur maqolada muzey fondlarini shakllantirish va boshqarishning zamonaviy konsepsiyalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Unda fondlarni toʻldirish manbalari, eksponatlarni tanlash mezonlari hamda ularni hisobga olish va saqlash tizimlari yoritiladi. Shuningdek, raqamlashtirish jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi va fond boshqaruvida innovatsion yondashuvlar muhokama etiladi. Tadqiqotda muzey fondlarini samarali boshqarish orqali madaniy merosni asrash va ommalashtirish masalalariga alohida eʼtibor qaratiladi. Natijada, zamonaviy muzey faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy xulosalar ishlab chiqiladi.

ДИАЛЕКТИКА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ РАЗУМНОСТИ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ В КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Зарина Амировна Абдуазимова

Правоохранительная Академия Республика Узбекистан

Заведующая кафедрой социальных и гуманитарных наук

доктор философии (PhD), доцент

Email: zar.1986@mail.ru

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: устойчивое развитие; экологическая рациональность; экологическая ответственность; социально-философская концепция; экологическое сознание; экологическая культура; отношения человека и природы; экологическая безопасность; глобальные экологические проблемы; стратегии устойчивого развития; экологическая политика; рациональное использование ресурсов.

Аннотация: В концепции устойчивого развития вопросы экологической рациональности и ответственности рассматриваются в рамках мер, направленных на поиск основ экологии и экологических проблем в обосновании важных сегодня процессов. В статье установлено, что особое значение имеет диалектический подход, позволяющий рассматривать экологическую рациональность и ответственность не как независимые категории, а как взаимодополняющие и взаимоусиливающие элементы единой системы. Рациональность без экологической ответственности становится инструментальной и потенциально разрушительной, в то время как ответственность без рациональности лишается познавательной основы и становится декларативной нормой. Их единство формирует качественно новый тип мышления и действия, соответствующий

Kirish. Zamonaviy sivilizatsiya cheksiz iqtisodiy o'sish, resurs ekspansiyasi va antropotsentrik dunyoqarashga asoslangan rivojlanishning industrial modelining tizimli inqiroziga duch keldi. Ekologik halokatlar, iqlim o'zgarishlari, tabiiy resurslarning kamayishi va global tengsizlikning kuchayishi modernning an'anaviy asoslari o'z barqarorligini yo'qotayotganidan dalolat beradi []. Bunday sharoitda ilmiy bilim, qadriyat yo'nalishlari va ijtimoiy amaliyotni yagona tizimga birlashtira oladigan yangi paradigmaga ehtiyoj tug'iladi.

Barqaror rivojlanish bu o'rinda taraqqiyotning chiziqli modeli inqiroziga javob sifatida namoyon bo'ladi. U rivojlanishni nochiziqli, tizimli va koevolyutsion tushunishga o'tishni nazarda tutadi, bunda jamiyat va tabiat yagona dinamik tizimning o'zaro bog'liq elementlari sifatida qaraladi. Bizning fikrimizcha, ushbu paradigmaning asosiy farqi «inson – tabiat» qarama-qarshiligidan voz kechish va muvozanat, ehtiyotkorlik va mas'uliyat tamoyillariga asoslangan yangi turdagi o'zaro ta'sirni shakllantirishdir.

Barqaror rivojlanishni falsafiy anglash uning ontologik, aksiologik va epistemologik asoslarini tahlil qilishni taqozo etadi. Barqarorlik yo'l qo'yiladigan rivojlanish chegaralarini belgilovchi qadriyat sifatida; tizimli fikrlash va uzoq muddatli oqibatlarga yo'naltirilgan ratsionallik shakli sifatida; institutsional mexanizmlarda mustahkamlangan ijtimoiy harakat tamoyili sifatida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, barqaror rivojlanish o'zida kognitiv, me'yoriy va amaliy o'lchovlarni birlashtiradi.

Bizning fikrimizcha, aynan shu paradigma doirasida ekologik oqilonalik va mas'uliyatning sintezi mumkin bo'ladi, bu esa bobning keyingi bo'limlarida ularning dialektik o'zaro ta'sirining keyingi tahlilini tayyorlaydi.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasining genezisi bir lahzali intellektual hodisa emas, balki uzoq va ko'p darajali falsafiy jarayon bo'lib, uning doirasida tabiat, taraqqiyot, ratsionallik va mas'uliyat haqidagi g'oyalar asta-sekin o'zgarib bordi []. Bizning fikrimizcha, barqaror rivojlanishni industrial va texnogen-ilmiy rivojlanish mantig'ining o'zining ichki inqirozi ta'sirida paydo bo'lgan zamonaviy sivilizatsiya asoslarini chuqur qayta baholash natijasi sifatida ko'rib chiqish kerak.

Ushbu konsepsiyaning dastlabki asoslarini antik falsafada topish mumkin, bu yerda borliqning tartibliligi tamoyili sifatida kosmik uyg'unlik va me'yor g'oyasi shakllanadi. Aristotel o'zining etikasi va naturfalsafasida har qanday rivojlanish maqsadga muvofiqlik (telos) va shaklning ichki tugalligi bilan bog'liq bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. «Oltin o'rtalik» tamoyili cheklanganlik va mutanosiblik talabini ifodalaydi [], bu esa, bizningcha, barqarorlikning

dastlabki falsafiy intuitsiyasi sifatida talqin qilinishi mumkin. Biroq, antik tafakkur global antropogen ta'sir muammosiga duch kelmagan va shuning uchun ekologik ma'noda barqarorlik g'oyasini rivojlantirmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda mas'uliyat barqaror rivojlanishning me'yoriy mexanizmi sifatida ko'rib chiqilgan. Hozirgi davr ijtimoiy-tabiiy o'zaro ta'sirlarning sifat jihatidan murakkablashuvi, xavf-xatarlarning globallashuvi va insoniyatning texnologik qudratining kuchayishi bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda asosan individual axloqiy harakatga yo'naltirilgan mas'uliyat to'g'risidagi an'anaviy tasavvurlar yetarli bo'lmay qoladi. Mas'uliyatni tartibga solishning institutsional, avlodlararo va sayyoraviy darajalarini qamrab olishga qodir kategoriya sifatida falsafiy jihatdan qayta ko'rib chiqish zarurati tug'iladi. U regulyativ, integrativ va legitimlashtirish funksiyalarini bajarishi aniqlandi. Ehtiyotkorlik tamoyili orqali javobgarlik preventiv xususiyat kasb etadi; institutlashtirish orqali – strategiyalar, standartlar va hisobdorlik tartib-qoidalari shakli; diskursiv mexanizmlar orqali – jamoatchilik ishonchi va qonuniylik asosi. Bizning fikrimizcha, aynan institutsional jihatdan mustahkamlangan va jamoatchilik tomonidan asoslangan mas'uliyat global noaniqlik sharoitida barqarorlikni ta'minlashga qodir. Umuman olganda, zamonaviy ijtimoiy falsafada mas'uliyat ko'p darajali kategoriya bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga olishi aniqlangan:

- istiqbolli va avlodlararo o'lchash;
- institutsional-huquqiy va boshqaruv jihatidan amalga oshirish;
- ijtimoiy-adolatli komponent;
- epistemik hisobdorlik;
- diskursiv legitimatsiya.

Shunday qilib, mas'uliyat barqaror rivojlanish konsepsiyasining me'yoriy yadrosi bo'lib, u ratsionallik, qadriyatlar va ijtimoiy amaliyotni birlashtiradi. U barqarorlikning mavhum g'oyasidan tartibga solish va o'z-o'zini cheklashning aniq mexanizmlariga o'tishni ta'minlaydi. Bizningcha, ekologik oqilonalik va mas'uliyatlikning dialektik birligi jamiyat va tabiat koevolyutsiyasiga yo'naltirilgan yangi sivilizatsion paradigmaning falsafiy asosini tashkil etadi. Mazkur xulosalar ularning o'zaro bog'liqligini yanada tahlil qilish uchun nazariy asos yaratadi, unda barqaror rivojlanish konsepsiyasida ekologik oqilonalik va mas'uliyat dialektikasi yaxlit ijtimoiy-falsafiy model sifatida ochib beriladi. Tadqiqotda murojaatlar bilan ishlash samaradorligini baholashda qo'llaniladigan ko'rsatkichlarni tahlil qilishda statistik tahlil va kontent-tahlil usullaridan foydalanildi. Bundan tashqari, mantiqiy tahlil, induksiya va deduksiya usullari asosida mavjud huquqiy normalar va amaliyot tahlil qilinib, murojaatlar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan xulosa va takliflar ishlab chiqildi.

MUHOKAMA VA ASOSIY NATIJALAR

Ekologik ratsionallik mazkur tadqiqotda global ekologik transformatsiyalar sharoitida aql taraqqiyotining sifat jihatidan yangi bosqichini aks ettiruvchi mustaqil ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida qaraladi. Uning ta'rihi tor iqtisodiy yoki texnologik talqinlar doirasidan chetga chiqishni talab qiladi va ijtimoiy ongning qadriyatli-me'yoriy tuzilmasi kontekstida tahlil qilishni nazarda tutadi.

Ratsionallik klassik falsafiy an'anada subyektning mantiqiy izchil fikrlash, tamoyillarni universallashtirish va harakat me'yorlarini asoslash qobiliyati sifatida tushunilgan. Zamonaviy an'anada ratsionallik asosan instrumental xarakterga ega bo'lib, hisob-kitob, samaradorlik va nazoratga yo'naltirilgan [.] Biroq ekologik inqiroz bunday yondashuvning cheklanganligini ko'rsatdi va ratsionallik kategoriyasining o'zini kengaytirish zaruratini keltirib chiqardi.

Bizning fikrimizcha, ekologik ratsionallik tafakkurning sintetik shakli bo'lib, unda kognitiv, qadriyatli va me'yoriy o'lchovlar ichki muvofiqlashgan tuzilmani tashkil etadi. U ekologik bilim yoki axloqiy pozitsiyadan iborat emas, balki jamiyat va tabiatning o'zaro bog'liqligini tizimli tushunishga asoslangan dunyoga oqilona munosabatning alohida turi sifatida namoyon bo'ladi.

Nazariy-kategorial tahlil ekologik ratsionallikning bir nechta asosiy belgilarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Birinchidan, u tizimli xarakterga ega. Ekologik oqilonalik ijtimoiy, iqtisodiy va tabiiy jarayonlarning murakkab o'zaro bog'liqligini tan olishdan kelib chiqadi. Ekologik kontekstda oqilona yechim noxiziqli oqibatlar va tizimlararo ta'sirlarni hisobga olishni o'z ichiga oladi. Aynan tizimlilik ekologik ratsionallikni lokal natijaga yo'naltirilgan an'anaviy maqsadli ratsionallikdan farqlaydi, deb hisoblaymiz.

Ikkinchidan, ekologik ratsionallik qadriyat o'lchovini o'z ichiga oladi. Neytral texnik hisob-kitobdan farqli o'laroq, u barqarorlikka, turmush sharoitlarini saqlashga va avlodlararo adolatga yo'naltirishni nazarda tutadi. Bu holda ratsionallik nafaqat samarali vositalarni tanlash qobiliyatiga, balki maqsadlarni uzoq muddatli oqibatlar bilan bog'lash qobiliyatiga ham aylanadi. Bizning fikrimizcha, ekologik oqilonalik axloqiy komponentni eng oqilona tanlov tuzilmasiga birlashtiradi.

Uchinchidan, ekologik oqilonalik me'yoriy funksiyaga ega. U resurslarning cheklanganligi va global xavf-xatarlar sharoitida harakatlarning maqbulligi mezonlarini shakllantiradi. Har qanday samarali qaror emas, balki barqarorlik va mas'uliyat tamoyillariga mos keladigan qaror oqilona deb tan olinadi. Fikrimizcha, ekologik ratsionallik bu bilan ratsionallikning an'anaviy

tushunchasini kengaytiradi, unga ehtiyotkorlik tamoyili va kelajak avlodni hisobga olishni kiritadi.

To'rtinchidan, ekologik ratsionallik koevolutsion xarakterga ega. U hukmronlikning bir tomonlama mantig'idan voz kechib, jamiyat va tabiat o'rtasidagi o'zaro ta'sir modeliga o'tishni nazarda tutadi. Ratsionallik bu o'rinda sotsio-tabiiy tizimning dinamik muvozanatini saqlash qobiliyatini anglatadi.

Qat'iy ekologik oqilonalik aql falsafasi va mas'uliyat falsafasi o'rtasida oraliq o'rinni egallaydi. U epistemologik funksiyani (qonuniyatlarni anglash), aksiologik funksiyani (maqsadlarni baholash) va normativ funksiyani (harakatlarni tartibga solish) birlashtiradi. Bizningcha, uning ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatidagi o'ziga xosligi ham ana shu sintezidadir.

Ekologik ratsionallik qadriyatli-me'yoriy tafakkur shakli sifatida uning aksiologik asosini tahlil qilmasdan turib tushunib bo'lmaydi. Asosan vositalar samaradorligiga yo'naltirilgan instrumental ratsionallikdan farqli o'laroq, ekologik ratsionallik maqsadlarning ma'lum bir qadriyatlar tizimi bilan ichki bog'liqligini nazarda tutadi. Bizning fikrimizcha, aynan qadriyatlar tuzilmasi ekologik oqilonalikning o'ziga xosligini belgilaydi va uni oqilona harakatning boshqa turlaridan ajratib turadi.

Ushbu tadqiqot doirasida bir nechta asosiy qadriyat asoslari ajratib ko'rsatiladi: barqarorlik, avlodlararo adolat, mas'uliyat, global birdamlik va tabiiy muhitning ichki qiymatini tan olish.

Avvalo, markaziy kategoriya barqarorlikdir. Barqaror rivojlanishning zamonaviy nazariyotchilari ta'kidlashicha, gap resurslarni shunchaki tejash haqida emas, balki qadriyatlar tizimini o'zgartirish haqida ketmoqda. Jeffri Saks «barqaror rivojlanish dunyoni anglash usuli va global muammolarni hal qilish usulidir» [,] – deb ta'kidlaydi. Barqarorlik bu yerda texnik vosita emas, balki dunyoqarash ko'rsatmasi sifatida namoyon bo'ladi. Fikrimizcha, ushbu holat ekologik ratsionallik taraqqiyotni anglash usulining o'zini belgilaydigan qadriyatli yo'nalish sifatida shakllanishini tasdiqlaydi.

Qadriyatlar tuzilmasining muhim elementi avlodlararo adolatdir. Edit Braun Vaysning ishlarida «avlodlararo tenglik» [] konsepsiyasi asoslangan bo'lib, unga ko'ra har bir avlod tabiiy va madaniy resurslarni kelajak uchun saqlab qolishga majburdir. Uning yozishicha, har bir avlod Yerni ishonch bilan qabul qiladi va uni qabul qilganidan yomon bo'lmagan holatda topshirishi kerak. Ushbu formula ekologik ratsionallikka uzoq muddatli me'yoriy gorizontni beradi. Bizning fikrimizcha, avlodlararo o'lchov kiritilmasa, ratsionallik hozirgi foyda doirasi bilan cheklangan bo'lib qoladi va barqaror maqomga da'vo qila olmaydi.

XXI asrda global mas'uliyat g'oyasiga e'tibor ham kuchaymoqda. Yurgen Xabermas so'nggi asarlarida globallashuv sharoitida «kosmopolitik birdamlik» [] zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, dunyo muammolari axloqiy hamjamiyatning milliy chegaralardan tashqariga chiqishini taqozo etadi [.] Bizning fikrimizcha, ekologik ratsionallik muqarrar ravishda kosmopolitik xarakterga ega, chunki ekologik jarayonlar davlat doirasi bilan cheklanmagan.

Qadriyatlar tuzilmasida tabiatning ichki qadriyatini tan olish alohida o'rin tutadi. Zamonaviy ekologik falsafada Val Plamvud (uning g'oyalari XXI asrda faol rivojlanmoqda) «inson-tabiat» dualizmini tanqid qildi va «ekologik men»ning zarurligini ta'kidladi [.] Uning hukmron madaniyat «mahorat mantig'i» asosiga quriladi [.] degan fikri zamonaviy tadqiqotlarda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Bizningcha, ekologik oqilonalik hukmronlik mantiqidan voz kechish va tabiatni nafaqat resurs, balki hayotning qadriyatli asosi sifatida tan olishni nazarda tutadi. Zamonaviy barqarorlik faylasufi Yoxan Rokstrem «sayyora chegaralari» konsepsiyasini rivojlantirib, «sayyora chegaralarini kesib o'tish keskin yoki qaytarilmas ekologik o'zgarishlarni keltirib chiqarishi mumkin»[]ligini ta'kidlaydi. Bu ta'kid barqarorlik qiymatiga aniq ilmiy kontekst bag'ishlaydi. Bizningcha, ekologik ratsionallik tarkibiga sayyoraviy chegaralar konsepsiyasining kiritilishi mavhum qadriyatlardan tizimli asoslangan me'yoriy mo'ljallarga o'tishni anglatadi.

Shunday qilib, ekologik oqilonalikning qadriyatli tuzilmasi quyidagi o'zaro bog'liq elementlarni o'z ichiga oladi:

- rivojlanishning asosiy mezoni sifatida barqarorlik;
- vaqt ufqining kengayishi sifatida avlodlararo adolat;
- mas'uliyatning hududiy kengayishi sifatida global birdamlik;
- tabiiy muhitning ichki qiymatini tan olish;
- xavf-xatarning oldini olishning me'yoriy mexanizmi sifatida ehtiyotkorlik tamoyili.

Bizning fikrimizcha, aynan ana shu qadriyatlar sintezi ratsional tafakkurning sifat jihatidan yangi shaklini shakllantiradi. Ekologik ratsionallik samaradorlik va taraqqiyotni rad etmaydi, balki ularni yuqoriroq me'yoriy mo'ljallarga bo'ysundiradi. U aqlning aksiologik jihatdan boy shakli bo'lib, unda bilim va qadriyat ichki birlikni tashkil etadi. Binobarin, ekologik ratsionallik qadriyatli-me'yoriy tafakkur sifatida barqaror rivojlanishning falsafiy asosi sifatida namoyon bo'ladi va global ekologik muammolar sharoitida ijtimoiy ongni qayta yo'naltirishning tarixiy zaruratini aks ettiradi. Ekologik oqilonalikning me'yoriyligi, eng avvalo, «lozim» tuzilmasida tabiat maqomining o'zgarishida namoyon bo'ladi. Zamonaviy paradigmada tabiat boshqaruv obyektini va resurs sifatida talqin qilinadi, me'yoriylik esa insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar atrofida jamlanadi. Ekologik yo'naltirilgan paradigmada tabiiy muhit jamiyatning

hayotiyliги, adolatliligi va tarixiy davomiyligining sharti sifatida me'yoriy hisob maydoniga kiritiladi. Bizning fikrimizcha, aynan tabiatni me'yoriy gorizontga kiritish fundamental siljish hisoblanadi: ratsionallik endi ichki ijtimoiy tartibga solish bilan cheklanib qolishi mumkin emas, u sotsio-tabiiy tizim chegaralarini va inson faoliyatining hozirgi avlod doirasidan tashqariga chiqadigan oqibatlarini hisobga olishi kerak.

Ekologik ratsionallikni me'yoriy o'lchash ko'p qatlamli tuzilishga ega. U axloqiy daraja (axloqiy imperativlar) [], huquqiy daraja (me'yorlar va institutlar) [], siyosiy-boshqaruv darajasi (qarorlar qabul qilish tartib-qoidalari) [], shuningdek, madaniy-ma'rifiy daraja (ekologik fazilat, odatlar va kundalik xulq-atvor standartlarini shakllantirish) [] ni o'z ichiga oladi. Bu darajalar bir-biridan ajralgan emas: ular o'zaro bog'liq arxitekturani tashkil etadi, unda axloqiy tamoyillar institutsional ifodasini topadi, huquq va siyosat esa qadriyat sifatida qonuniylashtiriladi.

Axloqiy jihatdan ekologik oqilonalik bevosita o'zaro ta'sir axloqidan bilvosita, uzoq va kumulyativ oqibatlar axloqiga o'tishda ifodalanadi. Texnogen sivilizatsiya sharoitida individ yoki institutning harakati kamdan-kam hollarda mahalliy ta'sir bilan cheklanadi; u ekotizimlar va kelajak avlodlarga ta'sir ko'rsatadigan sabablar zanjirining bir qismiga aylanadi. Shuning uchun ekologik oqilonalik axloqiy baholash nafaqat niyat va yaqin kelajakdagi natijani, balki ehtimoliy uzoq muddatli ta'sirlarni ham hisobga olishi kerakligini nazarda tutadi. Bizningcha, bu holat mumtoz axloqiy kategoriyalarni qayta tiklaydi: «ayb», «burch», «majburiyat» va «javobgarlik» sof shaxsiy bo'lishdan to'xtaydi va tizimli xususiyat kasb etadi. Bu yerda mas'uliyat qo'shimcha axloqiy talab emas, balki oqilonalikning ichki mezon sifatida namoyon bo'ladi: global xavf-xatarlar sharoitida mas'uliyatsiz harakat nafaqat axloqsiz, balki strategik ma'noda nooqilon hamdir, chunki u jamiyatning barqaror takror ishlab chiqarish shartlariga putur yetkazadi.

Xulosa. Ekologik oqilonalikning tizimli roli, eng avvalo, uning ijtimoiy voqelikning turli darajalarini yagona tuzilmaga birlashtirish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Kognitiv darajada u ijtimoiy-tabiiy munosabatlar va xavf-xatarlar haqida yaxlit tasavvurni shakllantiradi. Me'yoriy darajada – harakatlar va strategiyalarning maqbullik mezonlarini belgilaydi. Institutsional darajada – huquqiy va boshqaruv mexanizmlarida mustahkamlanadi. Madaniy darajada – ijtimoiy o'ziga xoslik va kundalik amaliyotning elementiga aylanadi. Shunday qilib, ekologik ratsionallik ijtimoiy rivojlanishning ichki uyg'unligini ta'minlovchi universal integrator sifatida amal qiladi.

Bizning fikrimizcha, ekologik ratsionallikning asosiy xususiyati uning muvofiqlashtirish funksiyasidir. Ijtimoiy tizimlarning murakkablashuvi va global o'zaro bog'liqlik sharoitida ratsionallikning an'anaviy shakllari tarqoq bo'lib qolmoqda. Ekologik ratsionallik iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik parametrlarni yagona strategiyaga birlashtirishga qodir bo'lgan

tarmoqlararo va fanlararo muvofiqlashtirish mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu ma’nodagi u tizimning rivojlanishini barqarorlik tomonga yo‘naltiruvchi metaregulyator vazifasini bajaradi.

Uning taraqqiyot mezonlari transformatsiyasidagi o‘rni alohida ahamiyatga ega. Ekologik ratsionallik rivojlanishni tushunishning o‘zini qayta belgilaydi, asosiy e’tiborni miqdoriy o‘rindan hayotiylik va muvozanatning sifat parametrlariga o‘tkazadi. Fikrimizcha, uning sivilizatsion ahamiyati ham shunda: u yangi me’yoriy matritsani shakllantiradi, unda barqarorlik ijtimoiy harakatning asosiy yo‘nalishiga aylanadi.

Ekologik oqilonalikning tizimli roli jamiyatning o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashuvchanligini ta’minlashda ham namoyon bo‘ladi. Iqlim beqarorligi, resurslar cheklanganligi va global xavf-xatarlar sharoitida bashorat qilish, o‘z-o‘zini cheklash va koevolyutsion o‘zaro ta’sir qobiliyati sivilizatsiyaning omon qolish shartiga aylanmoqda. Bizning fikrimizcha, ekologik ratsionallik bunday moslashish vositasi hisoblanadi, chunki u bilim, mas’uliyat va institutsional harakatni birlashtiradi.

Bundan tashqari, ekologik ratsionallik ijtimoiy tizimning makrodarajasida legitimlashtiruvchi funksiyani bajaradi. U barqarorlikka qaratilgan siyosiy qarorlarning axloqiy va ilmiy asoslanishini ta’minlaydi va shu orqali institutlarga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi. Bizning fikrimizcha, bunday me’yoriy tayanchsiz barqaror rivojlanish strategiyalari keng jamoatchilik tomonidan qo‘llab-quvvatlanishga qodir emas.

Strategik o‘lchovda ekologik oqilonalik ijtimoiy-tabiiy tizimning o‘z-o‘zini boshqarish mexanizmi sifatida tavsiflanishi mumkin. U yo‘l qo‘yiladigan rivojlanish chegaralarini belgilaydi, uzoq muddatli istiqbolni birlashtiradi va jamoaviy harakatning qadriyat asoslarini shakllantiradi. Bizningcha, uning tizimli roli jamiyatning kengayish mantig‘idan muvozanat mantig‘iga, hukmronlikdan koevolyutsiyaga, qisqa muddatli foydadan avlodlararo mas’uliyatga o‘tishida namoyon bo‘ladi.

Shunday qilib, ekologik oqilonalik zamonaviy ijtimoiy falsafaning tarkibiy elementi va ayni paytda barqaror rivojlanishning amaliy asosi sifatida namoyon bo‘ladi. U nazariy refleksiyaning institutsional amalga oshirish va madaniy transformatsiya bilan bog‘lab, XXI asrda ijtimoiy o‘zini o‘zi anglashning yaxlit modelini shakllantiradi. Bizning fikrimizcha, aynan ekologik ratsionallik orqali barqarorlik va mas’uliyat ijtimoiy borliqning fundamental tamoyillariga aylanadigan yangi sivilizatsion paradigмага o‘tish amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Crutzen P. J. Geology of mankind // Nature. – 2002. – Vol. 415. – P. 23.
2. Dryzek J. S. The Politics of the Earth: Environmental Discourses. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2013. – 268 p.

3. Aristotle. *Nicomachean Ethics*. – Translated by Terence Irwin. – 2nd ed. – Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1999. – 374 p.
4. Brandom R. B. *A Spirit of Trust: A Reading of Hegel's Phenomenology*. – Cambridge (MA): Harvard University Press, 2019. – 840 p.
5. Sachs J. D. *The Age of Sustainable Development*. – New York: Columbia University Press, 2015. – 543 p.
6. Weiss E. B. In *Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity*. – Tokyo: United Nations University Press, 2013 (reprint ed.). – 385 p.
7. Habermas J. *Ein neuer Strukturwandel der Öffentlichkeit und die deliberative Politik*. – Berlin: Suhrkamp, 2022. – 208
8. S. Habermas J. *Auch eine Geschichte der Philosophie*. Bd. 1–2. – Berlin: Suhrkamp, 2019. – 1752. p
9. Plumwood V. *Feminism and the Mastery of Nature*. – London: Routledge, 2015 (reprint ed.). – 232 p.
10. Plumwood V. *Environmental Culture: The Ecological Crisis of Reason*. – London: Routledge, 2012 (reprint ed.)– 305 p.
11. Rockström J., Klum M. *Big World, Small Planet: Abundance within Planetary Boundaries*. – New Haven: Yale University Press, 2015. – 208 p.
12. Gardiner S. M. *A Perfect Moral Storm: The Ethical Tragedy of Climate Change*. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 496 p.
13. United Nations. *Global Sustainable Development Report 2023: Times of Crisis, Times of Change*. – New York: United Nations, 2023. – 252 p.
14. Zürn M. *A Theory of Global Governance*. – Oxford: Oxford University Press, 2018. – 384 p.
15. Folke C. et al. *Our Future in the Anthropocene Biosphere // Ambio*. – 2021. – Vol. 50. – P. 834–869.